

a ktoré sa snaží odovzdať ďalším generáciám, alebo aspoň túži, aby sa zachovali a reprodukovali ďalej.

V bežnom živote často počujeme, že sa o ženskom tele hovorí ako o slabšom a menej výkonnom. Najmä preto, že už len samotnú možnosť otehotnieť, porodiť dieťa a starať sa oň mnohí považujú za vytrhnutie z verejného spoločenského života, dôsledkom ktorého je nenaplnenie profesných cieľov ženy alebo strata kvalifikácie. Proti tomuto bežnému chápaniu stoja konkrétne životné príbehy žien, ktoré naznačujú, že je to prinajmenšom zavádzajúci a prežitý stereotyp. V ňom je hlboko zakorenená predstava, podľa ktorej už len mať ženské telo je pre jeho majiteľku prekážkou. Z rozhovorov projektu *Pamäť žien* sa však dozvedáme o rôznych stratégiách žien a ich individuálnom prežívaní vlastného tela.

Z veľmi bohatej palety otázok, viažúcich sa k problematike tela a materstva v biografických rozprávaniach, vyberáme tri zásadné prierezové otázky, ktoré štruktúrujú teoretickú pozorovaciu mriežku. Znejú nasledovne:

- 1. Je telo prekážkou/prostriedkom k dosiahnutiu určitých cieľov?**
- 2. Akú podobu má disciplinovanie tela?**
- 3. Akým spôsobom sa odovzdáva a mení vzorec materstva z generácie na generáciu?**

5. Vyhodnotenie biografického rozhovoru s Milkou L.

Motto

„No nemohla som robiť sama, čo som chcela. Bola som vždy vedená, usmerňovaná, vekslovaná hore dolu. Žiť bolo treba! Musela som si hľadať možnosti, ako žiť, aby som si ten život prežila.“

Rozhovor s Milkou L., ročník 1941

sa uskutočnil 30. augusta 2001, viedla ho Jana Tesáková, trval približne 180 minút a je prepísaný na 51 stranách.

Biogram

	1941	– narodená v Lovči, okres Žiar nad Hronom
<u>Otec:</u>	1906–1970	– stredný roľník
<u>Matka:</u>	1909–1986	– v domácnosti
	7 súrodencov	
<u>Manžel:</u>	* 1941, funkcionár ČSM, ROH a ďalších spoločensko-politických organizácií	
	Pôvodne: strojný zámočník	
	Nebol členom KSČ	
<u>Sobáš:</u>	1964	
<u>Vzdelanie:</u>	1956	– ukončená základná škola
	1957	– jeden ročník strednej poľnohospodárskej školy
	1961–1964	– tri ročníky strednej hospodárskej školy bez maturity (diaľkovo)
	1979	– maturita na strednej hospodárskej škole (diaľkovo)
<u>Zamestnania:</u>	1957–1959	JRD Lovča, krátkodobo skládková evidentka v závode v SNP v Žiari nad Hronom
	1959–1976	matrikárka na Miestnom národnom výbore (MNV) v Lovči

1969	(súčasne) účtovníčka v prevádzkarni závodu SNP v Žiari nad Hronom
1976 – 1989	funkcionárka na Okresnom národnom výbore (ONV) v Žiari nad Hronom (finančný odbor)
1990 – 1991	pokladníčka v Obchodnom dome Prior
1991 – 1996	administratívna pracovníčka v Okresnom stavebnom bytovom družstve v Žiari nad Hronom
<u>Deti:</u>	1965 – dcéra, 1968 – syn, 1975 – dcéra
<u>Vnúčatá:</u>	3 chlapci a 1 dievča
<u>Vierovyznanie:</u>	rímskokatolícke
<u>Politická organizovanosť:</u>	
1958	– členka KSČ
1970	– tajomníčka ZO KSS (dve volebné obdobia)
	– hospodárka na OV KSS

Protokol

Milka L. je susedkou mojej starej mamy. Ako malá som sa často hrávala s jej najmladšou dcérou Jankou. Vedela som o nej, že vynikajúco šije a pečie pre celú dedinu. Do projektu ju navrhla moja stará mama. Obe sú na dôchodku a veľa času trávia rozhovormi o náboženských otázkach. Stará mama ju označila za vynikajúcu rozprávačku, čo som si matne pamätala aj ja. Keď som bola malá a ona šila, rozprávala nám tie najdlhšie rozprávky na svete. O rozhovor som ju požiadala v jedno nedeľné prázdninové popoludnie.

Zazvonila som, otvorila mi jej vnučka, ktorá býva s rodičmi a starými rodičmi v tom istom dome. Pani Milka sviatočne oblečená spolu s manželom pozerala televíziu. Keď som ju oslovila, už vedela, o čo ide, pretože stará mama ju s posolstvom projektu oboznámila. Rozrozprávala sa o tom, čo mi chce povedať a dohodli sme sa na termíne stretnutia. Bola pripravená, vyše pol hodiny plynulo rozprávala, pamätala si neuveriteľné detaily. Veľkú časť jej života zaberala práca. V dome, ktorý postavili na mieste domu svokrovcov, žije svokra, ktorú opatruje, a syn s rodinou. Obývaciu izbu mali zariadenú jednoducho v štýle sedemdesiatych rokov, na stene bola reprodukcia obrazu Panny Márie a kríž. Počas nášho rozhovoru jej manžel pracoval na dvore a vonku sa hrala vnučka, ktorá mala prázdniny. Rozhovor trval asi dlhšie, ako si manžel predstavoval, pretiahol sa až do dvoch hodín popoludní. Ťažko zakrýval svoju nevoľu, nemal mu totiž kto prihrať obed.

Pani Milka na to zareagovala s úsmevom a začala sa zvrtať v kuchyni. Otvorila mikrovlnnú rúru a dala zohriať vopred pripravený obed. Manžel chcel vo mne trochu zmierniť pocit viny za to, že nedostal obed načas, a medzi dverami zvrtol reč na počasie. Odchádzala som so zmiešanými pocitmi.

Milka rozprávala svoj život mne, rovesníčke svojej dcéry, ktorú poznala od detstva. Vedela, že som odišla študovať do Bratislavy, že tam pôsobím, čítala články, ktoré som publikovala. Myslím si, že je dôležité vnímať rozprávanie Milky aj cez pozadie týchto skutočností.

Resumé

Svoje rozprávanie začína Milka chronologicky – od detstva. Pochádza z rodiny stredného roľníka. Celá rodina, starí rodičia, rodičia, Milka a sedem súrodencov, pracovali na rodinných poliach a starali sa o hospodárstvo. Starý otec mal v dedine výnimočné postavenie – bol richtárom, ale aj jedným z najdôležitejších gazdov v dedine. Milkina prvá spomienka sa viaže na obdobie druhej svetovej vojny, keď v ich dome bývali ruskí vojaci. Na jednej strane opisuje, ako sa ruských vojakov bála, neskôr si ich svojím spôsobom obľúbila, sedávala im na kolenách a počúvala, ako hrali na harmonike. V súvislosti s odchodom vojsk z ich dediny si spomína na matku, ktorá sa s plačom rozbehla za koňmi a sviňami, ktoré im ruskí vojaci brali so sebou.

Spomienky na detstvo a školské roky spája Milka s ťažkou prácou. Hneď po vyučovaní musela spolu so súrodencami pracovať na poli a domácom hospodárstve. Rodina po vojne vlastnila pôdu a musela splácať kontingenty. Stalo sa, že požadované dávky nedokázala splácať a celej rodine hrozilo vystaňovanie do Sudet. Prichystali sa na odchod, ale nakoniec predsa len zostali bývať v dedine. Milka tam chodila na základnú školu, kde jej vzorom bol učiteľ, ktorý bol síce prísny, ale vedel veľa naučiť. Zapamätala si zážitok z prvého svätého prijímania, keď mala oblečené úplne nové biele šaty a obuté požičané topánky. Veľa pre ňu znamenala náboženská výchova v rodine a Boh je pre ňu vždy prítomnou nadprirodzenou autoritou. V jej výchove bola dôležitá autorita silných a rozhodných mužov v rodine (starý otec a otec). Rodinnú výchovu mal v rukách starý otec, ktorý kontroloval nielen dianie v dedine, ale usmerňoval aj svoje vnúčence. Bol prísny, deti sa museli pravidelne modliť, chodiť do kostola, slušne sa správať a byť vzorom pre ostatných. Keďže bol Milkina starý otec richtárom, v ich dome sa po večeroch schádzali muži z dediny. Počas týchto schôdzok chodievali s matkou spávať skôr, do tohto

diania v dome sa teda ženy nezapájali. Niekedy spolu s matkou potajomky nazerali cez sklenené dvere.

Už ako sedem-osemročná pomáhala v lete na poli, počas zimy ju zas matka učila ženské práce, ako bolo pradenie, spracovávanie vlny a tkanie kobercov. V zime chodievala s matkou aj na priadky a páračky. Voľno mávala až neskôr, keď po škole hrávala na dedine aj s ďalšími rovesníkmi ochotnícke divadlo. O rokoch detstva hovorí, že prešli len v zhone a v práci. Keď bola staršia, pracovala nielen na rodinnom hospodárstve, ale aj na hospodárstvach iných gazdov v dedine. Za ťažkú prácu si však zaslúžila uznanie, obdiv a pochvalu a to bola pre ňu dôležitá satisfakcia za vynaloženú námahu. Spomína si, ako s bratom pomáhali pri výstavbe domov v „akcii Z“ a za tú prácu im otec kúpil bicykle. Bola to ďalšia veľká satisfakcia. Dodnes má Milka odložený modrý bicykel a bratove deti sa na ňom vozia.

Milkin otec patril k prvým roľníkom, ktorí podpísali vstup do novozakladajúceho roľníckeho družstva (JRD). Stalo sa to v roku 1957. Rozhodol sa tak z obavy o ďalšie prežitie rodiny, lebo podľa neho na vlastných poliach starí nebudú vládvať pracovať a mladí budú mať iné záujmy. Milkin otec sa stal vzorom pre tých, ktorí mali menej poľa než on, a preto tiež podpísali vstup do JRD. V dedine sa neskôr táto jeho iniciatíva hodnotila negatívne.

Milka snívala o tom, že sa stane učiteľkou a podporoval ju v tom aj jej učiteľ. Otec však rozhodol, že pre ňu ako dievča je vhodnejšie vyučiť sa za krajčírku, a tak ju dal súkromne počas troch zím učiť tomuto remeslu. Neskôr jeden rok študovala na poľnohospodárskej škole. Až kým sa nevydala všetko, čo zarobila, dávala otcovi a ten jej peniaze odkladal. Ako svadobný dar jej kúpil šijací stroj.

Manžela si vybrala sama, boli priatelia od detstva, ale všimla si ho, až keď sa vrátil z povinnej vojenskej služby. Ich manželstvo bolo podľa jej rozprávania bezproblémové. Manžel bol predsedom miestneho Československého zväzu mládeže (ČSM). Sobáš mali najskôr civilný a neskôr, v úzkom kruhu rodiny, mali svadbu aj v kostole. Manžel sa staral o deti hlavne tak, že s nimi pripravoval úlohy do školy.

V roku 1957 začala pracovať na družstve a po dvoch rokoch sa stala matrikárkou na miestnom národnom výbore (MNV) v dedine. Ona, veriáca, usporadúvala privítania detí do života a civilné sobáše. Stala sa dokonca (ako sama hovorí, bez vlastného pričinenia) členkou komunistickej strany (KSCĽ), stále však zostávala aktívnou veriacou a chodievala na bohoslužby do kostola. Vybavila, aby aj jej deti chodili na náboženstvo. Milka je príkladom ženy, ktorú špecifická spoločensko-politická situácia prinútila spracovať v sebe paralelné pôsobenie navonok/oficiálne dvoch nezlučiteľných inštitúcií, katolíckej cirkvi a komunistickej strany s jej ideoló-

giou. Hoci sama slúži aj jednej aj druhej inštitúcii, rozporuplne pôsobí jej vyhlásenie „nemôžem na dvoch stoličkách sedieť“. Životná situácia, v ktorej sa ocitla, ju donútila hľadať svoju vlastnú stratégiu, ktorá ju v istom momente zradila a vyústila do osobnej krízy.

Nenaplnený sen byť učiteľkou sa snažila kompenzovať diaľkovým štúdiom na strednej hospodárskej škole. Svoje štúdium nemohla ukončiť maturitou, pretože sa jej narodila dcéra. Až po trefom dieťati sa jej podarilo diaľkovou formou štúdia dokončiť školu a zložiť maturitu. Pritom neprerušila svoje zodpovedné a precízne plnenie si pracovných povinností v zamestnaní a v občianskom živote. Do pol druhej popoludní zvyčajne pracovala a do siedmej večer chodila do školy.

Zamestnanie neprerušila ani čerpaním materskej dovolenky, na ktorú mala nárok. Porodila tri deti, ale ani raz nezostala na materskej dovolenke. Život a čas si „zmanažovala“ tak, aby sa mohla čo najskôr vrátiť do práce a pritom, aby bolo čo najlepšie postarané o deti. Do ich starostlivosti zapojila celú rodinu.

V rozhovore Milka veľmi podrobne opisuje svoju prácu v zamestnaní. A s touto oblasťou súvisí aj najväčšie sklamanie v jej živote. Potom, ako sa jej narodilo tretie dieťa – dcérka, preradili ju pracovať z dediny na okres. Vytrhnutie zo sociálnych vzťahov v mieste bydliska opisuje ako hlboké osobné zranenie. Spočiatku sa pokúsila vzdorovať príkazu nadriadeného, nakoniec však musela poslúchnuť a odísť pracovať do neďalekého okresného mesta na Okresný národný výbor (ONV). Po odchode z miestneho úradu, na základe krivého ohovárania a zastrašovania, začali sa jej ľudia z dediny vyhýbať a prestali si u nej dávať šif a piecť. Prestala chodiť do kostola, na bohoslužby však každú nedeľu aj s rodinou dochádzala do vzdialenejších miest.

S manželom si vlastnými rukami postavili dom a Milka bola veľmi hrdá, pretože vždy žili z toho, čo mali a nikdy si na nič nemuseli a ani nechceli zobrať pôžičky. V práci ju považovali podľa jej slov za veľmi spoľahlivú a zodpovednú osobu. K týmto vlastnostiam sa pridalo ešte aj to, že v zamestnaní nemala žiadnu absenciu. Vo svojom rozprávaní nehovorí o žiadnych vážnych zdravotných komplikáciách a iných dôvodoch, ktoré by mohli byť príčinou jej pracovnej absencie. Dalo sa na ňu vždy spoľahnúť, a tak sa často ocitla na hospodárskom úseku tak v zamestnaní ako aj v strane. Po roku 1989 pracovala ako pokladníčka v obchodnom dome a neskôr ako administratívna pracovníčka na bytovom družstve. Pomáha spolu s celou rodinou stavať dcére dom.

Na dôchodku sa Milka venuje vnúčatám a je rada, že vzory, ktoré odovzdala svojim deťom, si osvojili a pokračujú v nich. Preto najväčším ocenením pre ňu bolo, keď jej dcéra povedala, že obdivuje ju aj manžela za to, že im dokázali vytvo-

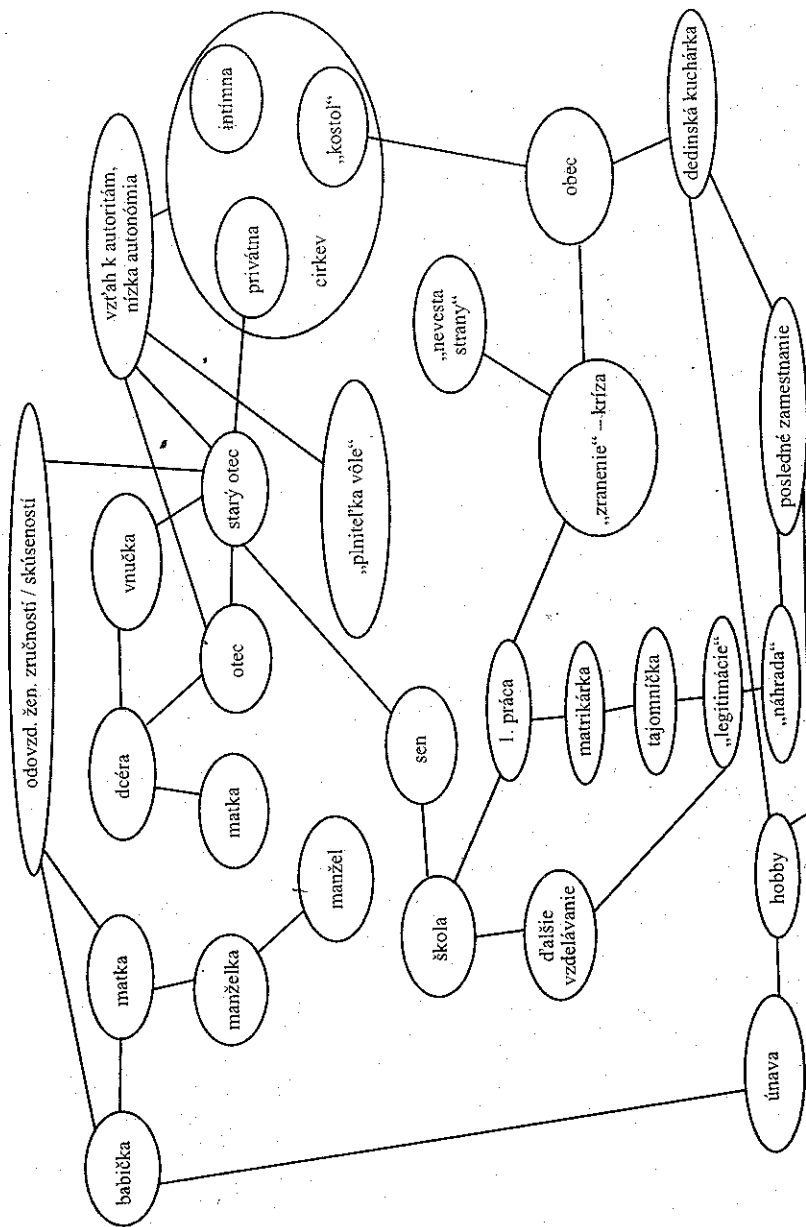
riť dobré rodinné zázemie. Pre svoje vnúčatá je vzorom, rozumie si s nimi a trávi s nimi v dôchodkovom veku veľa času.

Segmenty

- 1) dcéra, vnučka, detská práca
- 2) škola
- 3) sväté prijímanie
- 4) vojna – miešanie kategórie privátneho a verejného
- 5) škola, práca paralelne, na poli
- 6) odovzdávanie „tradičných ženských zručností“
- 7) muži v rodine, stretnutia
- 8) „bicykel“, otec, autorita, práca, hodnoty
- 9) hobby – divadlo
- 10) „prasa“, kríza pre rodinu, hroziaci odchod, otec autorita
- 11) otec, autorita, družstvo
- 12) starý otec – autorita, richtár
- 13) škola, povolanie učiteľky - sen
- 14) práca na družstve
- 15) práca matrikárky
- 16) „plniteľka vôle“
- 17) vzťah k autorite starého otca
- 18) práca – školenia
- 19) stala sa členkou strany
- 20) aktivity členky strany
- 21) ďalšie štúdium – ekonomická, „napĺňanie sna“
- 22) spoznanie manžela
- 23) oficiálna svetská svadba
- 24) druhá svadba v kostole
- 25) manželova práca
- 26) choroba a povýšenie za neprítomnosti
- 27) nakladanie s financiami
- 28) podmienky bývania po svadbe
- 29) postup v práci, ďalšie funkcie
- 30) „sväté obrázky“ versus strana
- 31) tajomníčka
- 32) všetko zvládala, zodpovednosť
- 33) deti – náboženstvo v škole versus strana

- 34) tehotná, narodenie syna
- 35) nevyčerpala materskú, hneď na MNV
- 36) pomoc svokrovcov
- 37) nútené povýšenie, zákaz kostola
- 38) „nemôžem sedieť na dvoch stoličkách“
- 39) ne/súdržnosť ľudí v rámci strany
- 40) ignorovanie obcou, bezmocnosť
- 41) doplnené vzdelanie
- 42) pracovné ocenenie – vedúca odboru
- 43) nútné zvyšovanie kvalifikácie
- 44) aktivita v strane
- 45) zákaz kostola, no chodia ako rodina inde
- 46) osobná ujma
- 47) zmena práce – „legitimácie“
- 48) päťročné diaľkové štúdium
- 49) ukončenie štúdia
- 50) vzťah k autorite – učiteľke, aktivita
- 51) stavanie domu bez pôžičky (samostatnosť)
- 52) starostlivosť o deti – letné tábory
- 53) práca koniček – pečenie a šitie
- 54) manžel dohliadal na vzdelávanie detí
- 55) nápomocná, obetavá pre obec, ľudí
- 56) zodpovedná práca na ONV
- 57) vzťah k „prevratu“
- 58) práca na zmeny
- 59) neustály vzťah ku kostolu, cirkvi
- 60) zmena zamestnania
- 61) svadba dcéry a stavba domu
- 62) bývanie s deťmi a pomoc pri stavbe domu
- 63) verbálne ocenenie v práci riaditeľom
- 64) nespĺnený sen – byť učiteľkou
- 65) zodpovednosť ako hodnota
- 66) „posolstvo“ vnúčatám
- 67) neustály vplyv „krízy“
- 68) čas na dôchodku a terajší vzťah k bývalým kolegom
- 69) hobby, návštevy
- 70) pohľad na vykonanú vlastnú prácu
- 71) „byť príkladom deťom“

Mapa – sieť

100

Kódy

- A) rola vnučky
- B) rola dcéry
- C) rola matky, manželky
- D) rola babičky
- E) cirkev – intímna (viera), privátna (rodinné tradície, zvyky)
- F) cirkev – verejná (kostoľ)
- G) vzdelanie/ávanie
- H) strana
- I) obec
- J) práca

- vzťah k autoritám, nízky stupeň autonómnosti
- sen – škola, rozpor
- „zranenie“, kríza
- prejavenie „self“ v kríze

Interpretácie životopisného rozprávania Milky L. cez tematický raster:

- a) moci
- b) seberealizácie a sebaúcty
- c) práce
- d) tela a materstva.

a) Moc v životopisnom rozprávaní Milky L.

(analyzuje Zuzana Kiczková)

1. V analýze biografického rozprávania Milky L. začneme sledovať proces subjektívacie prvou otázkou: **Čomu a ako sa rozprávačka podriaďovala? Ako sama hovorí o prijatí podmienok podriadenia a prispôsobenia sa (moci)?**

Rozprávanie biografie Milky má v zásade štruktúru postupnosti jednotlivých životných etáp. Rozprávačka začína detstvom a pôvodnou rodinou, pokračuje dospelovaním a školskými rokmi, nasleduje dospelosť spojená so zamestnaním,

101

založením vlastnej rodiny a rôznymi formami aktivity, na konci prichádza k udalostiam súvisiacimi s dôchodkovým vekom. Túto postupnosť budeme rešpektovať, opierajúc sa ale už nielen o jednotlivé segmenty, ale aj o mapu, ktorá nám podáva konkrétny obraz o vzťahoch, v ktorých Milka existovala. Na základe obidvoch pomocných materiálov sa dajú vyšpecifikovať tie faktory, ktoré rozhodujúcim spôsobom pôsobili na utváraní a formovaní jej „Ja“ a súvisia s fungovaním moci. V detstve a mladosti nimi boli: a) pôvodná rodina (otec, matka, starý otec, brat, sestra), b) škola (učiteľ), c) detská práca. V rámci nich sa utvárali normy, ktorým sa Milka ako dieťa podriaďovala.

a) Milka začína svoj rozhovor stručnou charakteristikou rodiny: „*Tak narodila som sa, pochádzam z rodiny roľníka, stredného roľníka. Mali sme tak dvanásť hektárov pôdy. Rodičia, starí rodičia pracovali na nej. Osem súrodencov nás bolo...*“ a ďalej pokračuje: „*Rodinnú výchovu uplatňoval viac menej starý otec, na nás mal dosah väčší ako otec. Aj otec, ten bol veľmi prísny viac sme sa báli starého otca, pretože ten robil poriadky v celej dedine. On aj mládenčov usmerňoval či pri volení richtára, či pri všelijakých divadelných nácvikoch. A tak večer chodieval pozeráť po dedine ako richtár, či je poriadok, chodilo sa vartovať, varty usporadúval. Držal nás prísne, že musíme byť vzorom.*“

V rámci pôvodnej rodiny ústredné miesto tvorcu a „dozerať (kontrolóra) poriadku“ tak v privátnej sfére (v rodine), ako aj verejnej sfére (v dedine) mal starý otec, ktorý bol richtárom. Veľká autorita, ktorú mal aj z titulu vykonávania tejto funkcie (riadil, kontroloval a mal aj mienkotvorný hlas pri rozhodovaní o vstupe do družstva), ešte viac posilňovala jeho moc v očiach dieťaťa. Obidvoch mužov – otca i starého otca – charakterizuje Milka ako veľmi prísnych. Prísna rodinná výchova nebola samoučelná, ale sa uskutočňovala s cieľom – byť pre iných vzorom. Ten, kto určil a kontroloval, čo je vzorné/vzorové správanie, a to v celej škále činností od duchovných až po telesné, bol starý otec. Milka, tak ako aj ostatné deti, sa musela týmto morálnym príkazom a očakávaniam podriaďovať. „*Vždy pri stole sme museli sedieť pekne, opretí o stôl, nesmeli sme si ani kúsok tela nechať popripade vyčnievať, nohu nad koleno, ako sa nosili sukne. Jemu to už bolo proti morálke. On už na to mal svoj názor, vždy nás upozornil. No a museli sme náboženské návyky všetky dodržiavať, prežehnať sa po jedení, pred jedením, ak bolo. Ráno sa modliť anjelpána na obed aj večer, do kostola pravidelne chodiť. Dodržiavať hygienické návyky, kontroloval, či sme čistí. To bola jeho záležitosť, hoci matka bola veľmi poriadkumilovná, to ešte teraz hovoria...*“

V ďalšom rozprávaní vidno, ako sa morálne normy správania spájali s povinnosťou pracovať a s tromi spôsobmi závislosti: o všetko si prosiť, byť pod dozorom a byť neustále k dispozícii, ktoré fungovali ako isté morálne imperatívy vo výchove Milky a jej súrodencov počas celého detstva. „*Starý otec bol prísny, no a po ňom to prebral potom aj otec. Všetko sme si museli prosiť, či sme chceli jesť, či sme chceli peniaz, či sme chceli von medzi deti. My sme mali vždy doma povinnosti, večer sa krmilo, ráno, na obed. Takže sme vždy boli pod dozorom. Skrátka na dosah ruky, aby keď inak budú potrebovať, hneď prišli. Takže takéto bolo detstvo moje. Len všetko pracovne a v strehu.*“

Toto výstižné (lakonické) skonštatovanie svojho detstva obsahuje v sebe prijatie moci morálnych noriem a podriadenie sa očakávaniam: pracovať (resp. plniť si povinnosti) a byť k dispozícii (resp. byť tam, kde ťa potrebujú). Ako dieťa sa im Milka musí podriaďovať. Narodila sa do rodiny, v ktorej starý otec a otec jasne formulujú a prísne kontrolujú dodržiavanie spomínaných morálnych noriem. Prijatie podmienok moci, ktoré si ona sama nemohla vytvoriť, do ktorých vstúpila a od ktorých je sama závislá je zároveň základom toho, ako sa ona utvárala. Formovala sa podriadením moci morálnych noriem, ktorá mali celkom konkrétnu podobu a utvárali jej identitu, jej morálne presvedčenie, jej psychické naladenie.

Ak aj vychádzame z toho, že podriadenie je podmienkou utvárania subjektu a jednoducho je to proces, ktorý sprevádza náš život a ktorý nás utvára, treba predsa len rozlišovať a oddeľovať jeho dve fázy:

1. utváranie pôvodnej závislosti v detstve (aj tu samozrejme existujú možnosti prekračovania závislosti a zadaných noriem)
2. rôzne formy závislosti v dospelosti, ktoré sú oveľa viac spojené so subverziou alebo odporom, či s procesmi oddeľovania, popretia závislosti, vymenenia sa z podriadenia, (napríklad už len preto, že je možná ekonomická nezávislosť)

U Milky ako dieťaťa sa veľmi transparentne prejavuje to, čo J. Butlerová označuje ako utvorenie pôvodnej vášne, v zmysle úzkeho prepojenia lásky a potrieb života. Milka miluje svojich blízkych takpovediac bezvýhradne, ale pritom najsilnejšia väzba, či závislosť je predsa len na starého otca a otca. Ani jedným slovom sa nezmieňuje o nejakých konfliktoch, či nedorozumeniach s nimi. Práve naopak v jej očiach vystupujú jednoznačne pozitívne a po celý život ju sprevádza vlastná snaha identifikovať sa s hodnotami, ktoré oni reprezentujú. V tomto období utvárania pôvodnej závislosti sa zrejme vytvorili základy Milkinej náchylnosti prispôbovať sa, ale aj nekritická úcta k autoritám a akceptovanie vecí/udalostí takých, aké

sú. V prípade Milky je dôležité si všimnúť, že závislosť v detstve a závislosť v dospelosti je preklenutá podriadením sa autorite starého otca a otca. Bezvýhradná akceptácia ich názorov a rozhodnutí pokračovalo u Milky totiž aj v dospelosti. V celom rozhovore niet ani jedného náznaku čo len malého nesúhlasu s nimi. Jej morálne presvedčenie sa utváralo pod silným tlakom a preberaním morálnych imperatívov, ktoré vstúpil otec a starý otec. A keď nastúpila do zamestnania, k staronovým príkazom (byť vzorom, byť poslušná, byť poruke), sa pridružili ďalšie – byť ústretová, byť radšej ticho a v nepríjemných situáciách sa hneď ospravedlniť. Ako sama tvrdí, tieto príkazy sa stali pre ňu nielen východiskom morálneho konania, ale sa jej aj osvedčili v praxi, lebo rovnica bola jasná: dodržiavať predpisy = mať pokoj: „zúčastňovala som sa školenia, všetkého čo bolo, dodržiavala predpisy, mala som pokoj. S nikým som nič nemala žiadne nepríjemnosti, pretože doma starý otec bol prísny a ten vedel, že teda dohliadal na mňa a hovoril aj s otcom, že musím každému vyjsť v ústrety, čím menej povedať, aby som zlô nepovedala pri ničom, čo nespravím dobre, sa hneď ospravedlniť. Viedol ma v takom duchu, v akom pokladal za najlepšie a zodpovedné, vždy. Také veci, ktoré by sa priečili morálke, to aby som nerobila, nekalé všetelijaké. Otec mi zase vždy hovoril, že aby som sa modlila za tichý prevrat, lebo že to takto dlho nepotrvá...“ Z rozhovoru vysvitne, že celý čas nevedela, čo to je ten tichý prevrat, ale keď otec povedal, že sa treba zaň modliť, tak sa modlila.

Príkaz starého otca smerom k zodpovednosti v práci (Milka bola matrikárkou) je dodnes pre ňu živý: „Aj starý otec hovoril: len pekne piš, všetko si trikrát priprav, lebo aj po sto rokoch ešte budú písmo po tebe pozerat, že si to ty všetko.“

Voči otcovi sa nepostavila ani vtedy, keď sa jej túžba a osobný záujem dostal do protikladu s otcovou vôľou. Svoj nenaplnený sen stať sa učiteľkou, – na počiatku ktorého stálo otcove rozhodnutie nedať ju študovať, hoci ju ešte aj dnes všetci utvrdzujú (vrátane brata, ktorý sa stal profesorom na gymnáziu), akou by bola dobrou učiteľkou, lebo „to s deťmi vie“, – prejde konštatovaním bez hodnotenia. Jednoducho, takto to bolo, otec nechcel. Bodka. Nesťažuje sa ani po rokoch, a v jej rozprávaní nejestvuje ani náznak pocitu nespravodlivosti – rodovej, lebo bratovi sa dostalo podpory aj morálnej, aj finančnej, aby vyštudoval to, čo chcel. „Jeden sen som len mala, že som chcela byť učiteľkou. Veľmi... Chodila tá moja triedna rodičov presviedčať, ja som chcela ísť aspoň diaľkove. Nie. Najskôr som ešte chodila tú poľnohospodársku cez zimu. Otec nechcel. Hovoril, že netreba. Dievčatú netreba žiadna ekonomická škola. Dievčatú treba len sa učiť variť, šiť a spraviť si všetko to, čo si má

pre domácnosť a starať sa o rodinný diel. Ale ja som chcela ísť, to bol nespĺniteľný sen pre mňa.“

V inej situácii, keď otec opäť rozhodol v otázke Milkinho privyrobenia si šitím a ňou zarobené peniaze on spravoval a (spolu)rozhodoval o ich použití, zaznieva dokonca pozitívna akceptácia otcovho konania zdôvodnená vlastnou nenáročnosťou. Uznanie autority otca, tentoraz nie v podobe jeho zákazu (netreba ti ísť študovať), ale akejsi láskavosti, znamená pre Milku viac než predstava svojej finančnej nezávislosti s možnosťou vlastného rozhodovania. Nezávislosť nepriamo legitimizuje až vydajom. „Ja som si aj po práci, keď som mala málo, zarobila šitím. Pretože otec ma dal súkromne učiť tri roky, keďže som nemala vzdelanie. Cez zimné mesiace, takže keď som sa touto činnosťou zaoberala, takže ja som si touto činnosťou prilepšila. Lenže ja som si toto ani nepotrebovala, pretože ja som všetky peniaze dávala ockovi, až pokým som sa nevydala. Tak všetky peniaze išli otcovi a náš otec bol taký, že nám to všetko šetril a čo sme potom potrebovali si kúpiť, tak to nám dal, keď sme si poprosili... a zostalo mi len to, čo som v kine dostala ako pokladnička. Ale ja som ani nepotrebovala, veď som v dedine pracovala, tak mi dal on, čo bolo treba a ja som nebola nejako náročná.

V rozprávaní Milky nájdeme nielen vysoko pozitívny obraz otca, ktorému sa podriaduje tým, že plne akceptuje jeho vôľu, dobré úmysly a morálne princípy. .

b) Dôležitú úlohu v subjektívácii má význam školy. Pre Milku podobnú úlohu vzoru a autority ako bol otec a starý otec, zohral učiteľ. „On bol veľmi prísny ako učiteľ, prísny aj na svoje deti aj na nás, ale veľa naučil, veľmi veľa. Pamätám si dobre ako sme sa pripravovali do školy ako s pedantnosťou všetky úlohy som si robievala. "Učiť deti, to sa mi zafixovalo od toho pána učiteľa R...." Na nemožnosť vybrať si sama školu a stať sa učiteľkou, a tak „cítiť povolanie na celý život“, nereagovala Milka rezignáciou, ale ďalšou aktivitou – voľbou inej školy: hospodárskej. Ako dôvod ďalšieho vzdelávania uvádza „vzdelanie som sa sama snažila doplniť, pretože sa mi nespĺnil môj životný sen, tak som išla diaľkove.“ Bolo to trojročné štúdium bez maturity, z ktorého sa dalo pokračovať ešte dva roky a zakončiť ho maturitou. Milke sa to nepodarilo a prvýkrát bola konfrontovaná s kumuláciou trojrole a z nej vyplývajúcich povinností voči narodenému dieťaťu, množstvom roboty v zamestnaní a požiadavkami v škole. Z tohto trojuholníka prvým dvom sa prispôsobila a podriadila, tretia ambícia – urobiť si maturitu – vypadla. „Ale keďže som sa medzitým vydala, už ďalej sa nežiadalo, keďže som mala pri posledných skúškach dcéru, narodila sa mi dcéra Milka. Počas tehotenstva som skladala skúšky a porodila som ju vo februári. Nedalo sa mi

preto predžiť na päť rokov. Mrzelo ma to, ale nedalo sa, pretože bolo dieťa. Na výbore bolo roboty dosť, bolo treba po tých dedinách chodiť, zakaždým všetko pripraviť, nebol na to určený iný pracovník. Táto práca vyžadovala odo mňa veľa času, soboty-nedele som obyčajne chodievala”.

c) Milka patrí k generácii, ktorá má priame zážitky s rôznou podobou detskej práce a významom práce pri socializácii detí. „Vtedy robili už aj malé deti, to sme už museli také sedem-osemročné. ...bolo treba pracovať na poli a na poľnohospodárstve.” V tejto súvislosti spomína mamu, a na rozdiel od otca/starého otca ju neopisuje ako symbol nejakých morálnych cností, ale ako odovzdávateľku pracovných zručností a skúseností. „Pamätám si, že som bola od mamy ešte učená aj priať, kramplovať vlnu, ovce sme mali, strihali a takéto práce tkat, čo ani vôbec nepoznajú. Ledva som dočiahla na tie pedále, čo tam boli, také drevené podnože sa to volalo. Ale už som potom tkala aj koberce, aj všetko aj z dvora sa muselo všetko vyčistiť. Cez zimu sme toľko nepracovali, ľahšie bolo, priadky, páračky, ale predsa sa muselo robiť. Nič voľna som ako dievčina nemala. Až potom, kým som nezačala v tých rokoch po škole divadlo hrať. To som si už medzi mládežou oddýchla.”

Socializácia Milky, tak ako jej súrodencov prebieha v prevažnej miere v rodine, vplyv vrstovníckej skupiny mal len nepatrný vplyv. Na to treba mať voľný čas. A ten Milka ako dievča nemala, pretože všetko vyplňala práca, aj na úkor hier, ktoré ani nespomína. Veľký priestor zato venuje opisu rôznych prác „ako 14-15 ročné dievča som chodila k mláčačkám na mašínovanie”, s bratom kopali pivnicu, za čo im otec kúpil bicykle, s mamou bola predávať v meste, atď. Z domu poznala chod hospodárstva, organizáciu práce, finančné problémy, napr. „Neboľo toľko peňazí si pamätám, že ešte plakal ocko, no neplakal, on bol tvrdý chlap, ale tak s úzkosťou hovoril, že teda musí predať kravu, aby ten syn mal na tie obrúčky pre nevestu.”

Socializačný vplyv práce bol tak veľký, že aj ťažkú prácu brala ako samozrejmosť, ktorú bolo treba jednoducho urobiť. Podriadenie sa povinnostiam sa posilňovalo verejným uznaním, alebo ocenením od cudzej osoby.

V mnohých pasážach rozhovoru presvitá širšie sociálne a politicko-historické pozadie, napríklad, ako kontingent dopadal na život rodiny a jeho splnenie si vyžadovalo ťažkú manuálnu prácu detí.

Zhrnutie

Svet detstva je v biografii Milky spojený s pozitívnym hodnotením. Nesúvisí s detskými hrami, ale s namáhavou detskou prácou, zabierajúcou celý voľný čas, ktorá bola z časti vynútená spoločenskými pomermi – splácaním kontingentov. Milka hovorí o konkrétnych detailoch z detstva a priamo opisuje priestorovo a sociálne štruktúrovaný životný svet, v ktorom vyrastala. V pôvodnej rodine dominantnými členmi boli starý otec a otec, ktorí všeobecne požívali autoritu. Morálne normy a hodnoty, ktoré v rodine i vo verejnom živote praktizovali a kontrolovali, prijala Milka bezvýhradne. Od otca sa nedíštancovala (neprotestovala) ani v situácii, keď jej neumožnil (znemožnil) realizovať jej sen – stať sa učiteľkou. Získanie vzdelania, ktoré je ale témou a hodnotou v rodine, sa u Milky opiera o vzory a o predstavu niečo v živote dosiahnuť.

Pozitívne prežité sociálne vzťahy v rámci rodiny, znamenajú pre Milku, že rodina sa stala pre ňu základnou istotou (podporou), v ktorej vládne poriadok a povinnosti, garantované morálne silnými mužmi, starým otcom a otcom. Milka sa podriadila tomuto svetu rodiny ako istej mocenskej sieti vzťahov, pradáva ktorých sa zbiehajú k dvom mužom. Sú to oni, ktorí rozhodujú o základnom dianí v rodine (a ho aj kontrolujú), tak v oblasti ekonomickej (kam pôjdu „finančné toky“, aká bude organizácia práce) ako aj duchovnej (ako viesť náboženský život, prečo dodržiavať morálne princípy).

V detstve sa podriadenie Milky deje formou prispôsobenia sa „bez reptania“ a prechádza úplne kontinuálne až do dospelosti, v ktorej v zásade pokračuje nekonzfliktne prijatie požiadaviek zamestnávateľa spojené ešte s plným Milkovým pracovným nasadením.

Milka svoju identitu rozvíja procesom identifikácie, a nie oddeľovaním sa resp. ohraničovaním sa. Jej potenciál konania vyrastá z identifikujúcej sa stratégie. Milka sa podriaďuje mocenským vzťahom tak, že sa prispôsobuje tomu, čo je, resp. tomu, aké sú tieto vzťahy. Nechce ich ani meniť, ani sa od nich oddeliť. Rôzne podoby mocenských vzťahov rozpoznáva aj neskôr, keď je zamestnaná (aj v rámci straníckych funkcií), ale berie ich ako nevyhnutnosť, ktoré reprodukuje aj ona sama. Mechanizmus podriadenia sa nedeje nejako výrazne reštriktívne, (Milka nespomína, že by ju nejako trestali), ale tým, že Milka si sama znútorňuje morálne imperatívy (ktoré jej do hlavy vtíkali dva vzory: starý otec a otec): byť poslušná, byť k poruke, byť radšej ticho. Týmto znútornením morálnych noriem ako psychologických fenoménov a prijatie ich ako svojich vlastných, ktorými sa bude riadiť v celom svojom ďalšom živote, sa obracia Milka k sebe samej, k svojej seba projekcii.

Milka vie, čo chce byť – chce byť učiteľka. A keď táto profesia nevyšla, rozhodne chce ísť do práce, chce byť zamestnaná.

2. Predmetom analýzy bude: ako vyzerala jej vlastná schopnosť konať, resp. ako ona sama vykonávala moc.

Prechod do statusu dospelosti, spojený so založením domácnosti je u Milky plynulý. Nerozišla sa s rodičmi a jej životné plány sa centrálné vzťahovali k vzdelaniu, zamestnaniu a založeniu rodiny. Najrozsiahlejšie a najpodrobnejšie však rozpráva o svojej práci v zamestnaní a už samotný jazyk rozprávačky prezrádza, že máme dočinenia s mimoriadne aktívnou ženou s vysokým pracovným nasadením a veľkou zodpovednosťou pri vykonávaní akejkoľvek práce. Hlboko zvnútornené morálne princípy, medzi ktoré patrili – byť aj zodpovednou, aj pracovitou, aj precíznou a.i., uplatňovala nielen v rodinných ale aj pracovných vzťahoch.

Vyberiem jeden aspekt, v ktorom sa výrazne prejavila Milkina moc konať. Dokázala súbežne realizovať fungovanie rodiny so svojim vlastným zamestnaním. Počas rozhovoru ani raz nezapochybovala o tom, či je možné zladenie rodiny so zamestnaním, ktoré bolo v jej prípade spojené aj s množstvom narastajúcich funkcií, straníckych a odborných školení, ďalšieho vzdelávania, „presčasov“, neskorých príchodov domov po rôznych akciách. Potrebu súčasne pracovať pre domácnosť a rodinu na jednej strane a pre iných v zamestnaní, ako aj v dedine (pečenie koláčov, šitie, atď.) na strane druhej považovala za samozrejmosť. Bolo len treba si to vedieť zariadiť a dobre zorganizovať seba a iných. Jej snaha, ako to urobiť a ako konať tak, aby všetko zvládla, vyústilo do stratégie časového „manažmentu“. „Situáciu poriešila“ tak, že pri deťoch sa v presnom časovom režime striedali svokrovci, jej mama a neskôr deti chodili do škôlky. Milka sa postarala aj o delbu práce v domácnosti s manželom, ktorý najčastejšie písal s deťmi úlohy a prevzal na seba časť zodpovednosti.

Kumulácia a vzájomná úzka previazanosť materských, zamestnaneckých, straníckych, a „prilepšujúcich si“ činností sa odráža i v spôsobe jej rozprávania. Na malom priestore prechádza priam plynulým spôsobom od spomenutia udalostí osobného alebo rodinného charakteru (napr. pôrodu) k oveľa rozsiahlejším a podrobnejším opisom charakteru funkcií, pracovných miest a udalostí. Srší z nich istý druh aktivizmu v tom zmysle, že Milka sa nijak nebránila prijímať stále nové funkcie a úlohy, v rámci ktorých rada vstupovala do vzťahov s inými. Z tohto hľadiska práca v zamestnaní jej poskytovala mnohé príležitosti a Milka urobila všetko preto, aby si to, „doma zariadila“ a čím najviac ostala v spojení s „priestorom verejným“. Ako sama uvádza, ani jednu materskú dovolenku nevyčerpala

a zdôvodňuje to svojou zodpovednosťou a nenahraditeľnosťou v zamestnaní. A predsa jej činnosť/aktivita zviazaná s dôverou v seba a vo svoje schopnosti, mala inú podobu vo sfére privátnej než v zamestnaní.

V kruhu rodiny to bola ona, ktorá organizovala vzťahy a dohliadala, aby sa delba práce diala na báze partnerstva. Manžel sa aktívne zapojil a splnil jej očakávaní. Svet vzťahov jej rodiny bol iný než v jej pôvodnej rodine s tradičnou štruktúrou. Milke sa podarilo realizovať model partnerstva, v ktorom obidvaja partneri majú rovnaké práva a povinnosti a preberajú rovnakú zodpovednosť. Rovnoprávne spolužitie s manželom (sama ho hodnotí ako „spokojné manželstvo, v zhode, na úrovni a bez roztržiek a hádok“) mohlo posilňovať Milkinu identitu, pre ktorú nie je „samozrejmé“ podriadenie ženy. Moc, ktorú vykonávala spočívala na spoluvytváraní „pravidiel“ fungovania rodiny a na spolupráci pri rozdeľovaní kompetencií a úloh. Jej stratégia sa zakladala na schopnosti konať v záujme o druhých (v záujme svojich blízkych) a súčasne hľadať cesty svojej vlastnej sebarealizácie. Tá sa u Milky realizovala predovšetkým mimo domova – v zamestnaní, v ďalšom vzdelávaní a v práci pre známych a priateľov (šitie, pečenie na svadby). Toto „vybalasovanie“ medzi svojimi záujmami a potrebami iných sa jej v rámci rodiny dарило dosiahnuť, niekedy možno viac intuitívne, inokedy racionálne premysleným postupom, napríklad spomínaným „časovým manažmentom“. Ten v podobe trojuholníka: zamestnanie – rodina – škola vyzeral niekedy hekticky.

Ak mať moc znamená mať prístup ku vzťahom, v rámci ktorých môže človek konať, ovplyvňovať a meniť ich, tak moc Milky spočívala v tom, že svojim konaním ovplyvňovala rodinné vzťahy a menila ich v smere partnerstva voči manželovi, vzájomnej podpory voči rodičom a starostlivosti a pochopenia voči deťom.

Úplne inak to bolo v zamestnaní. Tam bola Milka ženou, na ktorú sa dalo „nalozit“ a spoľahnúť, že v prípade „potreby“ ostane v práci aj vtedy, keď už všetci odišli (napr. v súvislosti s odovzdávaním straníckych legitímácií). Sama na viacerých miestach hovorí, ako bolo o nej rozhodované. Nie ona si vyberala, ale bola vybraná do funkcií. Jej pasívna akceptácia v role objektu sa odohrávala súbežne po línii profesionálneho postupu, ako aj straníckej línie. Jej identita tu vyznieva skôr ako byť pre iných úplne k dispozícii, (ona sa predsa vo všetkom vyzná, vie všetko zariadiť a je praktická) a vedieť sa resp. chcieť sa obetovať. „A tak sa stalo, že keď som prišla z jedného školenia, už som bola zapísaná do komunistického strajku ako sedemnástročná. Prišla som zo školenia na Počúvadelskom jazere a hovorí mi ten dosadený tajomník, že ma zapísal a že však to nič není. A že už sú tam členovia strany zo piati z dediny a vtedy bola kandidátska lehota dva mesiace, to bolo všetko a preradenie za člena. A že však budete len to

robiť, čo od vás budeme požadovať a nič navyiac. No tak ja som s tým súhlasila a žiadne povinnosti ani nič som nemala. Po dvoch mesiacoch, ani neviem, za neprítomnosti ma preradili z kandidáta za člena a stala som sa členkou strany. Žiadne školenia, nikto nič nenaliehal, no dobre v poriadku.”

„No a potom som bola v sedemdesiatom na liečení po operácii žľazníka a urobili zo mňa počas mojej neprítomnosti tajomníčku. Že to aj tak robím, že tú prácu zvládnem, o všetkom som informovaná. Všetko, čo bolo treba išlo cezo mňa, či už požiarne cvičenie alebo vojenské, či lekára zavolať. Takže ja som bola vždy k dispozícii. Zdvihli sa mi trochu aj finančné príjmy, ale nie o veľa, ale mne o to nikdy nešlo.”

„Ja som sa obetovala. Ja som žila z toho, mne vždy ocko aj starý ocko vraveli. To, čo ty niekomu dáš, to sa ti vždy dvakrát vráti. A ja som toho presvedčená, že sa mi to vráti, že sa mi to všetko, keď nie na mne, tak na deťoch. A ešte, čo ma viedli dobre, to som im vďačná. Nikdy nežiadať cudzieho peniaze ani nikdy nič nechci zadarmo. Vždy si zaslúž, lebo ľahko príde, ľahko odíde.”

„Za socializmu sme neboli naučení rozmyšľať, hľadať, neboli sme naučení tak pracovať samostatne. Vždy nám diktoval niekto iný.”

„Po krátkom čase ma urobili vedúcou straníckeho vzdelávania na finančnom odbore. Dobre som sa tam ujala, mne sa tam páčilo, v kolektíve som sa dobre cítila. Čo mi prideliť, to som sa snažila naučiť. Bolo treba ísť zase do školy, pretože si to vyžadovalo vyššiu kvalifikáciu, čo som robila. A ja som sama na tom mala záujem.”

„Bolo treba vytipovať, kto by bol zodpovedný za vypisovanie legitímácií, lebo tam sa stretáva so všelijakými údajmi. Potom som bola navrhnutá, neviem akým spôsobom, dostala som ponuku, ja som teda v žiadnom prípade tam nechcela ísť, ale musela. Robila som osem mesiacov na výmene členských legitímácií.” „Spokojná som ináč, aj si myslím, že som odvedla kus práce. Ale na druhej strane si myslím, že to bola taká mravenčia práca.”

Zhrnutie

Milka prijala postoj k svetu, ktorý sa orientoval na konanie a ktorý bol morálne podfarbený snahou konať dobro pre iných. Byť vo vzťahoch s inými neohraničovala len na sféru domácnosti, ale svoju „sebaprojekciu” a sebarealizáciu videla hlavne v zamestnaní. Význam zamestnania nadobudol v biografickej rekapitulá-

cii veľkú dôležitosť z obsahovej stránky, aj čo sa týka rozsahu. Podrobne opisuje charakter jednotlivých pracovných miest, ktorý je prepojený so sebahodnotením. Konkrétne to bola jej snaha učiť sa stále niečo nové, zodpovedne vykonávať akúkoľvek prácu a dobrý pocit z práce v kolektíve a práce s ľuďmi. Z Milkinho rozprávania sa dá dedukovať, že si bola dobre vedomá toho, ako boli rozdelené mocenské vzťahy na pracovisku a uvedomovala si aj to, akú mocenskú úlohu pritom zohrávala komunistická strana, ktorej bola členkou. Na tento typ moci, založenom na silnej hierarchii, kontrole, vylučovaní a násilí, reagovala Milka prispôbovaním sa a poslušnosťou, teda podriaďovala sa štrukturálnej spoločenskej moci.

Miestom, kde si však sama vytvorila stratégiu svojho konania podľa redefinovanej moci (moci ako aktívnej participácie na tvorbe a zmene vzťahov) bola oblasť rodiny/manželstva. U Milky nebol tento typ moci len proklamovaný, ale aj prakticky realizovaný. Robila to so zámerom zosúladenia zamestnania a rodiny, aby mohla uspokojiť nielen potreby iných, ale súčasne aj svoje vlastné.

Spojenie zamestnania a rodiny netematizuje ako problém, riešenie ktorého závisí aj od objektívnych sociálnych podmienok. Teda aj od toho, či spoločnosť, ktorá síce oficiálne deklaruje emancipáciu žien, predsa len predpokladala (skryto) rodovo-spezifickú deľbu práce. Formálne sa preto mohlo zdať, že spoločnosť vytvorila podmienky (napr. zavedením siete predškolských zariadení), reálne však existovalo mnoho bariér, ktoré znemožňovali spojiť zamestnanosť s materstvom/rodinou. Úspech, resp. neúspech spojenia oboch týchto cieľov sa zo širších spoločenských kontextov (prítom sa hovorí len o materstve a zodpovednosti žien/matiek a ani slovo nepadne o otcovstve) potom presúval na individuálnu, osobnú šikovnosť tej-ktorej ženy. Milka neprišla na túto skrytú štrukturálnu lesť štátu a ani na to, prečo mala socialistická spoločnosť taký veľký záujem o to, aby ženy išli do zamestnania. Nové podmienky, ktoré sa vytvorili pre ženy počas budovania socializmu, pochopila skôr z individuálnej roviny ako veľkú osobnú príležitosť realizovať svoju potrebu bohatých sociálnych kontaktov a radosť z (organizácie) práce. A mohlo sa jej skutočne zdať, že závisí len od nej, od jej šikovnosti a organizačných schopností, ako zariadi chod domácnosti. A toho sa chytila. Realizácia, ako spojila zamestnanie s rodinou, závisela od jej aktivít a ona niesla hlavnú zodpovednosť za koordináciu rôznych potrieb členov rodiny. V sebe videla aktérku každodenného fungovania rodiny a rozdelenia zodpovednosti aj za prácu aj za deti/rodinu. Dvojité životný plán (rodina/manželstvo a zamestnanie) sa jej podarilo realizovať spôsobom, ktorý je spojený s relatívne vysokou mierou spokojnosti (vlastných detí i samej so sebou) Zároveň ale treba povedať, že Milka sa ani raz neocitla v akútnej konfliktnnej situácii, v ktorej by stála pred voľbou: buď

zamestnanie alebo deti/rodina. Našla si partnera, ktorý sa s ňou podelil o domáce povinnosti a podporoval jej snaženia a aktivity.

3. V rozprávaní budeme sledovať miesta nesúhlasu a vzdoru Milky voči podriadeniam. To znamená, kedy a v akých situáciách hovorí o takom svojom konaní, ktoré prekračovalo podmienky podriadenia.

Bude nás zaujímať, kedy a kde Milka sama nahlas odporovala. Za akých okolností došlo k „zlyhaniu“ identity, ktorá v jej prípade bola utváraná v prispôbovacom a podriaďovacom procese počas socializácie ako identifikujúca sa životná stratégia.

Najväčší konflikt prežila v zamestnaní, ktorý sama označila ako krízu. Mal pre ňu ďalekosiahle dôsledky a udalosti, ktoré sa potom odohrali, dodnes pociťuje ako vážne emocionálne zranenie. Podnetom bol príkaz nadriadeného – predsedu ONV, aby Milka išla po voľbách pracovať z Miestneho národného výboru (MNV) do okresného mesta na ONV. „*Ja z dediny na okres? ... Tak ja som v tom prvom momente, však ja idem hore.*“ Pre Milku by to bol skutočne postup v kariére, jej reakcia bola však úplne opačná – nechcela odísť ani za cenu postupu. A hoci nikde explicitne nesformulovala argument prečo, dá sa z jej výpovedí vydedukovať, že nechcela odísť zo známeho sociálneho prostredia a prerušiť už vytvorené, a ako si dovtedy myslela, aj dobré medzilidské vzťahy. V dedine bola známa a zrejme aj dosť uznávaná („*Ja som bola taká spoločenská, kolektívna.*“) Pokúšala sa odoprieť poslušnosť, vediac, že v osobe predsedu ONV je stelesnená aj nemalá moc stranického funkcionára. Na svoju obranu vytiahla tri najsilnejšie „zbrane“, ktoré použila voči svojim kolegom a zároveň aj straníkom.

Najprv „oroduje“ v mene starostlivosti o detí a odôvodňuje svoje obetovanie sa práci, dôsledkom ktorého je vyčerpanosť. „*Viete čo, prosím vás, nechajte ma doma, ja mám malé dieťa, ja som na materskej dovolenke ešte nikdy nebola ani pri jednom, ja si potrebujem aj oddýchnuť, som dosť vyčerpaná aj nemá mi kto s tými deťmi byť. Ja budem doma, prosím vás, nechajte ma doma. Ja si potrebujem oddýchnuť, a potom sa rozhodnem, že kde pôjdem.*“ Ďalej to malo byť, verejné priznanie, že „*manžel chodí do kostola, ja chodím do kostola.*“ Keď nezabral ani jeden „argument“, tak sa rozhodla Milka zaútočiť do „vlastných radov“ a vykričať súdruhom, čo ju veľmi trápi. „*Pretože chodili sme všade spolu. Všetci členovia strany, všetci sme boli jednotní, rovnakí, všetci sme držali spolu. Odrazu sa stane niečo také. Ved' aj keď predseda na mňa povedal, že som bola v prvej lavici v kostole a že som si dala na náboženstvo dieťa. Lenže keď ja som bola v prvej lavici, on bol za mnou v tretej lavici,*

lebo ma musel vidieť, keď to vie a bolo to na pohrebe toho a toho. A u nás na pohreb chodia všetci.“

Tieto pasáže rozprávania, ktoré odvtedy vie naspamäť, sú bohaté na priamu reč, opis detailov i emocionálnu angažovanosť. Dozvedáme sa v nich o tom, ako sa v kádrovej politike strany neraz osobné záujmy funkcionárov zaobalili do objektívnych potrieb a presadzovali sa silným mocenským nátlakom, voči ktorému nebola možná alternatíva. Milka sa okľukou dozvedela, že pravou príčinou jej presunu bol predseda záujem dostať na jej miesto svoju mládú neteť. Bol to jeden z príkladov a spôsobov fungovania „socialistických známostí“, kombinovaný s vy/zneužívaním moci strany. Milkin vzdor – tentoraz neposlúchnuť – bol zrejme natoľko veľký, že predseda na zlomenie jej odporu použil prostriedok, ktorý ju hlboko na niekoľko rokov zranil, pretože spôsobil jej „sociálnu smrť“. Inštitucionálnym, navyše neoprávneným zastrašovaním inicioval prerušenie komunikácie občanov s Milkou. Ona, spoločenský a priateľský typ, je odrazu známymi ľuďmi v dedine ignorovaná. To, na čom jej tak veľmi záležalo – kontakt s ľuďmi, spolužitie, spolupráca je násilne, mocenským zásahom prerušené. Vyvolať strach u ľudí – to bol ten použitý prostriedok – bola veľmi dobre odskúšaná metóda fungovania strany. „*Pretože, keď som išla do roboty, videla som, že všetci tí, čo ma zdravili, odchádzali dnu. Zavreli dvere a nikto mi nepovedal slovo. Nikto nič. Potom sa mi jedna teta tuto pozdravila na ceste. A ja hovorím, viete čo, mne sa zdá, že ma tak strašne ignorujú. A vôbec celá dedina a ja neviem, čo sa robí. Ona potrebovala tortu, tak ma zastavila. A povedala: „Áno, ja sa nebojím, ja to poviem. Boja sa všetci, že im nedá výpomoc sociálnu.“ Lebo povedal predseda, že keď sa budú so mnou stýkať a držať mi stranu, tak nedostanú sociálnu výpomoc, ktorá bola dobrovoľná stránka Národného výboru. Komu chceli, tomu dali. Nie komu sa prislúchalo, alebo že podľa zákona, ale komu chceli pomôcť, tomu dali. Vedeli o ňom, že je škodný, to už o ňom ľudia vedeli a báli sa ho. Pre mňa to bolo hrozné. Celých desať rokov, čo som prežila ďalej ma to držalo. Keď som ho stretla, radšej som sklopila zrak, ja som sa nemohla na neho pozrieť, lebo som preplakala hodiny, to čo som vytrpela, to sa nedá povedať nikomu (vzlyká). A ľudia si pomaly zvykali, situácia sa menila, funkcionári sa zmenili. Lenže to, čo som ja prežila, to neprajem prežiť nikomu.*“

Vylúčenie zo spoločenského života znamenal pre Milku dvojnásobný postih. Keď sa jej ľudia obracali chrbtom, alebo sa k nej správali rezervovane, začala sa im aj ona sama vyhýbať, lebo „*nikomu nechcela robiť zle*“ a uzavrela som sa sama do seba. A tak sa pre ňu sproblematicovali aj návštevy kostola. „*Keď zvonili do*

kostola som všetko preplakala. Všetci chodili, nič sa nezmenilo, len ja som nemohla... Ale prežiť to v obci, keď som počula tie zvony, v nedeľu o desiatej, to sa nedá povedať."

Boli to pre ňu najhoršie roky. Naplno vyznel konflikt medzi charakterom jej zamestnania a jej osobným vzťahom k náboženstvu a k cirkvi. Charakterizuje to ako „postih pre náboženskú otázku“. Milka ale mnoho rokov žila v konfliktnej životnej situácii. Na jednej strane to bolo jej vlastné náboženské presvedčenie, vstúpované už od detstva rodinou, na druhej strane obsah práce, ktorý vykonávala, si vyžadoval ateistické postoje. Nebola to však len záležitosť osobného presvedčenia, ale celkom konkrétnych praktických aktivít, ktoré mala na starosti ako matrikárka. Z jej rozprávania sa dozvedáme, že „sobáše sa robili aj civilné aj v kostole. Takže pri civilnom sobáši som pracovala ako matrikárka so sobášiacim,... Ako matrikárka som mala pridelenú úlohu z ZPOZ – zbory pre občianske záležitosti sa volala, ktorej úlohou bolo, že sme chodili po dedinách a presviedčali ľudí, aby si dali na uvítanie deti do života, sobáše to bolo stanovené. Cirkev bola upozornená, že keď nebude civilný sobáš, tak že nesmie byť ani v kostole. Hromadné uvítanie do života,.... (posledná) rozlúčka a také všelijaké aktivity, ktoré sa niesli v ateistickom duchu.“

Milka žila vo svete, v ktorom sa verejne vyhlasovala nezlučiteľnosť náboženstva s oficiálnou straníckou (marxisticko-leninskou) ideológiou. V reálnom živote však táto oficiálna, navonok deklarovaná nezlučiteľnosť mala skôr charakter ambivalencie – rôznych pokusov žiť, alebo skôr prežiť aj v jednej štruktúrnej sieti mocenských vzťahov, aj v druhej. Ambivalencia mohla viesť k mnohým bizarným podobám, na prvý pohľad k absurdným situáciám alebo čisto racionálne (logicky) nepochopiteľným stavom, v každom prípade však pre jedinca znamenala obrovské riziko vypadnutia zo siete vzťahov, s následnými sankciami a trestami. To bolo to, čo sa prihodilo Milke a tak hlboko ju zranilo. Nevyspytateľnosť možných dôsledkov „robiť obidve veci naraz“, „slúžiť dvom pánom“ a závislosť od „tých (súdruhov) hore“ bola obrovská. Toto „aj-aj“ mohlo dopadnúť dobre, mohlo sa „prepieť“, ale mohlo to mať pre „odvážlivca“ aj katastrofálny dôsledok. Spoločným menovateľom fungovania moci bol strach a neistota.

Po konflikte s predsedom ONV a po prehratom zápase s „mocnými vtedajšieho sveta“ vypadla z dedinskej a tým aj súčasne z náboženskej komunity a sama sa dištancovala od vzťahov na novom pracovisku, kde musela predsa len odísť. Tentoraz má jej odpor podobu „trucu“, keď odmietla využiť možnosť protekčne dostať deti na štúdium, hoci by sa mohlo zdať, že preto urobí všetko, keď jej samotnej sa nesplnil sen ísť študovať za učiteľku. Zároveň jej mohlo ísť o spravodli-

vosť a čestnosť – hodnoty, ktoré nechcela „pošliapať“ zneužitím straníckych konexií, ktoré mala. Nechcem jej výpoveď nadinterpretovať, ale tento „truc“ sa dá čítať aj ako demonštrácia toho, že hoci „som v strane, ale nie som taká ako vy – súdruhovia“ a svoje postavenie účelovo nezneužívam, ani keď ide o vlastné deti.

„Na truc potom, keď chceli deťom pomôcť do školy, ja som to nechcela. Ja som sem neprišla preto robiť, aby mne na oči mohol niekto povedať, že ja som zato na okresnom výbore, že ja mám dospievajúce deti, že im treba pomôcť, ako sa to v tom období robilo. Robí sa to aj teraz, ale inak. Vtedy stačilo zavolať a bolo. Nemali sme problém so školou. Ja som sa nedostala na vysnenú profesiu. Ale aj túto, ktorú som rada vykonávala..., mňa práca veľmi bavila.“

Milka spomína ešte jeden príbeh, kedy sa „vzchopila“ voči učiteľkinej nespravodlivosti. Tento konflikt popisuje viac cez osobnú charakteristiku učiteľky. Pre Milku skončil pozitívne, satisfakciou.

Dá sa predpokladať, že nielen vzťahy vôbec, ale konfliktné vzťahy zvlášť, majú centrálnu úlohu pre konštruovanie vlastnej biografie. Ak sa z tohto pohľadu pozrieme ešte raz na to, kedy nám Milka v naratívnom zobrazení zdeľuje svoju skúsenosť s ambivalentnou situáciou, tak sú to už príbehy z detstva a mladosti.

Hneď na začiatku rozpráva o vojne, o ruských vojakoch, ktorí u nich spávali a ktorých sa ako dieťa bála. Bolo to pre ňu prvé stretnutie s niečím cudzím, a hneď spojené s násilím. Zachoval sa jej obraz, ako im vzali kone aj všetok dobytok a matka strašne plakala, keď sa jej nepodarilo ich zadržať. Vzápätí nasleduje obraz rovnako živý, v ktorom ruskí vojaci hrajú na harmonike, pamätá si na pieseň, na Ivana a pod. Kus cudzieho sveta, o ktorom ťažko povedať, či viac ohrozoval, alebo skôr provokoval detskú zvedavosť. Akoby vedľa seba boli v jej pamäti uložené dva symboly: negatívny – kone – a pozitívny – harmonika. Vo verbálnom hodnotiacom vyjadrení: „ruskí vojaci, oni nerobili zle“ (mala na mysli tých, ktorí boli u nich doma), „kdežto u manželových rodičov to bolo úplne ináč... chceli ich aj postrieľať“.

Ďalším symbolom, ktorý reprezentuje ambivalenciu sú spomínané bunkre. Stavajú sa v čase zabíjania a zároveň poskytujú istý druh bezpečia. „Už som bola vydatá, ešte sme sa tam chodili pozeráť na tie bunkre, lebo boli dobre urobené“.

Silným zážitkom, v ktorom je spojené ohrozenie, strach a neistota s príjemnými pocitmi jedla – upečenými prasatami – bola hrozba odsunu do Sudet. Rozlúčku opisuje takto: „Že teda ideme do tých Sudet. Prišli sme domov, na stole upečené prasa, čo nikdy nebolo. Otec povedal za stolom pár slov, deti moje odchádzame, ideme tam a tam, neviem, kde sa stretieme, kde budeme

my sme boli teda ešte školopovinné. Ale Sudety to bolo pre nás neznáme miesto. Auto potom neprišlo, my sme čakali celé poobedie. V živote som taký dobrý obed nemala. Ja si na tú chuť ešte dneska pamätám. Mladé upečené prasa. Prasce mali veľkú hodnotu vtedy. To neexistovalo zabiť v domácnosti, Viem, že sme plakali a najviac mi ostalo to, že ten otec plakal. So slzami nám to hovoril, no a mama tá nepovedala chudera ani slovo. Potom sme sa večera dočkali doma, celú noc sme boli doma a na druhý deň sa išiel opýtať. Potom prišiel povedať, že sa to urobilo a že teda nebudeme vyvezení. Išli do Kremnice, tam bol Okresný národný výbor vtedy a nechali nás ďalej doma."

V biografickom rozprávaní Milky je jedno veľmi nekonzistentné miesto, ktoré na interpretátorku môže pôsobiť ako znepokojujúci moment, zvlášť, keď chce pochopiť, o čo tej-ktorej žene išlo, resp. prečo si vypracovala práve túto životnú stratégiu. Vo vypätej situácii na schôdzi s predsedom ONV, keď sa rozhodne odporovať voči svojmu „povýšeniu“, povie: „Chodila som do kostola, nemala som, mala som vedieť, že nemám, tak som si to sama v sebe, po tej mravnej stránke. No nebolo to dobré, nemôžem na dvoch stoličkách sedieť." Ako pochopiť fakt, že Milka na jednej strane veľmi dobre vedela, že slúži dvom pánom, a na druhej strane vyhlásila, že nemôže sedieť na dvoch stoličkách? Nie je to otázka nevedenia, ani žiadneho „racionálneho defektu“, ale toho, čo sama naznačuje: otázka morálky. Milka, výrokom „nemôžem sedieť na dvoch stoličkách“ zaujíma k situácii hodnotiaci postoj v podobe abstraktnej morálnej výzvy, vyjadrenej explicitne. Abstraktnej preto, lebo nešpecifikuje podmienky, za ktorých sa dá tento morálny príkaz splniť, a kedy nie. To ale pre Milku v tej situácii, v ktorej sa ocitla nebolo to najdôležitejšie, veď ani zo seba „nesúka“ objektívne dôvody, prečo sa nedalo konať inak. Touto transnaratívnou pomôckou (morálne hodnotiacim vysvetlením) sa dostáva sama k sebe, k sebe predovšetkým ako morálnej bytosti, ktorá bola vychovávaná k morálnym hodnotám, na vrchole ktorých stojí zodpovednosť. Zvnútornené morálne normy tvoria integratívny skelet jej identity a vystupujú ako imperatívy vždy a za každých okolností, v každej aktivite. To, že ich treba vždy dodržiavať, je v istom zmysle pre ňu dôležitejšie než je „počet stoličiek“.

Milka to čiastočne potvrdzuje odpoveďou na otázku: „Čo sa svojim vnúťtám snažite najviac odovzdať? Čo je pre nich podľa vás také najdôležitejšie, aby si odniesli do života?“

„Zodpovednosť. Čo povedia, aby dodržali, toto najviac. Klamať sa nesmie, to v žiadnom prípade nie. Musí sa všetko do dôsledkov. Všetko uviesť

dokonca. Čo začneš, dokončíš.... Mne sa napríklad veľmi osvedčila tá moja zodpovednosť.“

.... Tak, keď sa niečo robilo, dokonca dotiahnuť a tak, ako to má byť. Nič som nikomu nechcela zostať dlžná.“

b) Sebaponímanie, sebarealizácia a sebaúcta v biografickom rozprávaní Milky L.

(analyzuje Barbora Kachničová)

Začneme otázkou:

1. Ako hovorí vo svojom rozprávaní o sebe a za seba?

Milka spomína seba ako „jedno z detí“, ktoré sa nachádzali v priestore rodiny, dediny a ďalších sociálnych mikrosvetov. „Ja som mamu veľmi obdivovala. My sme mali svoj dom, kde sme bývali a tam boli také malé oblôčky, to sa volalo komôrka, pretože vtedy sa stavali také obloky, a tie priestory slúžili za sýpky a za komory, aby sa neplatili dane. Nás bolo veľa, ešte boli aj starkovia a starké sme mali.“ Zakomponovala „seba“ do kontextu širšej rodiny, v ktorej vyrástla. Rozprávačka sa „odráža“ v ne/naplnených očakávaniach druhých. Prostredie, v ktorom vyrastala je „prerastené“ vplyvom autorít na jej život, ktoré si pripomína cez spomienky (konkrétne príbehy, pocity, opisy situácií), cez to, ako hovorí o bývaní a organizácii každodenného života. V interpersonálnom rámci dominuje otázka: „ko som, čo som alebo budem vo vzťahu k iným?“ Hovorí o sebe/za seba cez mnohé role a vzťahy.

Milka o sebe vo väčšine textu nehovorí explicitne. No práve role, v ktorých spomína seba, sú často genealogicky previazané. V rozprávaní predstavuje jednotlivé vzťahy a osoby zo svojho života. Cez ne sa vzťahuje k sebe a hovorí o tom, ako iní o nej hovorili, ako ju oceňovali a aké „sociálne prepojenia“ si vybudovala a uchovala. Vzťahy a komunikácia sa v jej živote stávajú základnými hodnotami. Vo svojom rozprávaní rekonštruje tie ciele, o ktoré sa usilovala: udržateľnosť vzťahov, ocenenia práce a pocit „potrebnosti“ v každodennom živote.

Pri viacerých kľúčových situáciách, problémoch a rozhodnutiach vo svojom živote uvádza vplyv mužských a inštitucionálnych autorít. Spolukonštruuje seba cez kvalitu „poslušnosti“ vo vzťahu k autoritám. Ženy v jej rozprávaní sprostredkujú a zabezpečujú „lokalizáciu v priestore“, ukotvenie v sociálnom mikrosvete. Matku spomína len v súvislosti so súkromnými a hospodárskymi priestormi, ďalšie ženy „vstupujú“ do verejného priestoru len okrajovo ako kolegyne a „zákazníčky“, vzhľadom

na jej aktivity v dedine. Seba však v prevažnej miere vykresľuje pri rôznych činnostiach vo verejnej sfére: v zamestnaní, v dedine, v kostole, v škole, v strane.

2. Kde a ako vystupuje „autonómne“ (dynamické) self rozprávačky?

U Milky sa prejavuje autonómia „self“ cez túžby a podnety pre radosť, „*pamätám si veľmi dobre na školu, lebo som sa tešila*“. Bol to priestor, kde sa cítila dobre a ktorý ponúkal možnosť ďalšej realizácie v línii jej túžob a predstáv.

Prežívanie, ktoré je aj verbalizované cez „seba“ presvitá i cez vnímanie zmien a seba „v nich“. Sú to momenty, ktoré má rozprávačka „iba pre seba“ (napr. divadlo), kde sa prepája téma tela, vnímanie a práca s vlastným telom, vzdelávanie a oddych.

Inou situáciou, lokalitou v texte sú momenty, kde sa vzťahuje k sebe, hovorí za „seba“ cez prácu, prípadne detskú prácu. Pripomína predovšetkým kvalitu i kvantitu svojej práce ako dôležitý podnet pre sebaocenenie. Prácu ako „samozrejmu“ záťaž v jednom mieste prepája aj s možnosťou sebavyjadrenia, a to práve v súvislosti s divadlom. To je ešte umocnené skupinovú atmosférou medzi mladými. *„Cez zimu sme toľko nepracovali, ľahšie bolo, priadky, páračky, ale predsa sa muselo robiť. Nič voľna som ako dievčina nemala. Až potom, kým som nezačala v tých rokoch po škole divadlo hrať. To som si už medzi mládežou oddýchla.“*

Najintenzívnejšie reflektuje „seba“ cez „krízu“, krivdu, ktorá sa jej v živote stala. Túto situáciu môžeme čítať ako zlomovú v jej živote. Oplynula nielen jej cítenie a vnímanie, keď ju bezprostredne zažívala, ale dodnes si pamätá detaily okolností, keď jej oznámili, že ju povinne a proti jej vôli presúvajú na iné pracovné miesto. *„Na zasadnutie prišiel predseda ONV, predvolali aj mňa a tam mi to predniesli. Ale spôsobom, ktorý dodnes viem. Ja som už išla posledná, sadla som si za stôl, kde mi ponúkli stoličku samozrejme. A náš predseda začal reč. Do dneska ju viem, lebo sa mi veľa ráz o nej snívalo. To sa zafixuje v človeku tak, že to sa nedá skrátka vymazať. Tak ten povedal: vieme, že vieš rečniť, ale si to neprajeme. Súdruh predseda zaujmite stanovisko. My sme sa na seba pozreli, keď mi to povedal, zostala som zarazená, nevedela som v prvom momente, že čo. Hoci som bola pripravená, že nebudem veľa hovoriť. Tam nebolo čo hovoriť.“* V rozhovore podrobne vyrozpráva, ako hlboko emocionálne sa jej táto udalosť dotkla. Dodnes ju však zraňuje umičanie „nadriadenými“ a možno ešte viac to, že sa nechala umlčať, čo si dodatočne sebaospravedľuje tým, že „tam nebolo čo hovoriť.“ Ona si nechala zobrať aj to posledné – aspoň niečo povedať (*Hoci som bola pripravená, že nebudem veľa*

hovorit). Dnešné jej „Ja“ hovorí o vtedy čiastočne umlčanom „Ja“ a o negatívnych pocitoch z toho. Nenaznačuje, že by si robila ilúzie o tom, že svojim prehovorením („*vieme, že vieš rečniť*“), by mohla veci zmeniť. V spomienkach na vlastné rozhodnutia, ktoré zvolila na preklenutie tejto „ujmy“ sa najzreteľnejšie prejavoval komponent jej vzťahovania sa k sebe a uvedomovania si seba.

Aj čas na dôchodku jej poskytuje možnosť na reflektovanie svojho Ja predovšetkým pri takých jej aktivitách, ktoré majú charakter hobby a slúžia uspokojovaniu potrieb a radosti iných, ktorí ocenením jej práce v nej potvrdzujú pocit „potrebnosti“ a „hodnoty“ pre druhých. Korešponduje to s myšlienkou, podľa ktorej žena má možnosť sa vo svojom rozprávaní prejavovať autonómne vzhľadom na interakciu, v ktorej je s druhými, teda ako oni spolu s ňou zadefinujú tento priestor.

3. Ako hovorí o sebarealizácii v rozprávani?

Milka jednotlivé svoje obdobia života prerozprávala cez „konanie“, opisom rôznych činností a aktivít. Jej pozornosť je upretá predovšetkým k možnostiam sebarealizácie v zamestnaní a vo verejnom živote. Sama hovorí o svojej spoločenskej povahe a radosti z organizovania spoločenských akcií, ktoré boli čiastočne aj náplňou jej pracovných povinností. Aj keď uvádza vysokú pracovnú vyťaženosť, časovú náročnosť, osobnú zodpovednosť v zamestnaní, vyjadruje sa o svojej práci v pozitívnom duchu. I tie rutinné, stereotypné a „drobné“ práce musí podľa nej niekto urobiť, a to zodpovedne. Nadobudnutie vzdelania je predpokladom získania adekvátneho miesta v povolání, čoho dôkazom je aj Milkina osobná snaha zvyšovať si vzdelanie. Jej metou sa popri výchove detí a neprerušenej pracovnej vyťaženosť stalo získanie maturity v diaľkovom štúdiu. V súkromnej sfére prebrala rolu „organizátorky“ behu života rodiny a účelovo „manažuje“ každodenné procesy a zaangažovanosť rodinných príslušníkov v starostlivosti o deti. *„No a teda, keď bolo dennodenne chodiť a bolo treba tie účtovné práce viesť pravidelne, mzdy učiteľov, práca sa stále rozširovala, takže ja som na materskej ani nebola. Svokra potom chodili poobede do roboty, tak sa postarali, no a na obed zas prišiel už svokor domov. Že môžeme sa striedať a vyriešime to tak, že ja budem normálne pracovať a oni na úväzok a som im platila nemocenskú. Som im už vtedy platila, aby sa im to zaratúvalo do dôchodku, pretože si to vyžadovala tak situácia. Deväťdesiat korún mesačne sme cestou odborovej rady vybavili. Takto sme si poriešili situáciu, Milka už chodila do školy.“*

Jej záujem o ďalšie vzdelávanie môžeme vidieť nielen ako predpoklad pracovnej sebarealizácie, respektíve ako snahu o „nadvstavbu“, ale aj ako istú kompenzá-

ciu „sna“, presnejšie nenaplnenia celoživotnej túžby „byť učiteľkou“, ktorú v rozhovore niekoľkokrát verbalizovala. „*Roky ubiehali, bolo treba trošku sa zdokonaľiť, tak som sa prihlásila do školy na ekonomickú školu, dialkovo do Žiaru, vzdelanie som sa sama snažila doplniť, pretože sa mi nesplnil môj životný sen, tak som išla dialkovo.*“

V jednom momente priam popiera, že by niekedy snívala, a tým akoby ešte viac chcela počiarknúť svoj realistický a miestami až pragmatický prístup k životu. „*Ja som nikdy nesnívala. Jeden sen som len mala, že som chcela byť učiteľkou. Veľmi. To mi povedal aj brat.*“ V celom rozprávaní sa vyhýba situácii pripustiť možnosť snívania, avšak cez nerealizovanosť svojej predstavy o tom, čím sa v živote skutočne chcela stať, predsa dá dôraz na „aspoň“ jeden svoj sen. Uprahuje sa na tento jeden sen a poslucháčka môže vytušiť, že keby sa bol realizoval, tak učiteľstvo by bolo pre Milku nielen povoláním, ale predovšetkým poslaním. Za svedka svojich úmyslov a „predispozícií“ byť dobrou v učiteľskom povolání a poslaní, si prizvala brata. A hoci jej bola prekazená sebarealizácia v tomto smere, vzťah k vzdelávaniu seba i detí ostal. Časom akoby sa hodnota „vysnivaného sna“ ešte posilnila. Je to jeden z kanálov, kde sa vzťahuje k sebe a prejavuje sa výrazne autonómne. „*Ja som mala vysnivaný sen. Chodila tá moja triedna rodičov presvedčať, ja som chcela ísť aspoň dialkove. Nie. Najskôr som ešte chodila tú poľnohospodársku cez zimu. Otec nechcel. Hovoril, že netreba. Dievčatú netreba žiadna ekonomická škola. Dievčatú sa treba len učiť variť, šiť a spraviť si všetko, to, čo si má pre domácnosť a starať sa o rodinný diel. Ale ja som chcela ísť, to bol nesplniteľný sen pre mňa. Pretože tam hrala veľmi dôležitú otázku náboženská otázka. Musela by som sa vysporiadať s cirkvou, a to bolo pre mňa nemožné.*“ Autorita otca, s jeho rodovo stereotypnými názormi, je taká veľká, že Milka ani v tomto veku nezaprotestovala. Celú situáciu prešla oznamovacou vetou, aj keď cítiť z jej hlasu emocionálne zafarbenie súvisiace s ľútosťou. Okrem konkrétnej, „stelesnenej“ prekážky – otca – uvádza aj ďalší dôvod, vlastne konzekvenciu spoločensko-politického charakteru: Ako učiteľka by nemohla chodiť do kostola, respektíve mohla, ale do inej dediny, ako to aj koniec koncov sama kvôli svojmu zamestnaniu robila. Nebolo to ale stále tak, a situácia sa zrejme v dedine menila, lebo na jednom mieste v rozhovore nachádzame túto výpoveď: „*nebola som kontrolovaná ani teda sťažaná za žiadne náboženské veci. Každé ráno som išla do kostola celou dedinou a tade na národný výbor a domov.*“

V tom kontexte, v akom Milka hovorí o „vysporiadaní sa s cirkvou“, predsa len je náznak dodatočného ospravedlnenia nenaplnenej sebarealizácie prostrední-

ctvom náboženskej otázky za socializmu. A tak sa Milka dostáva aj v tomto prípade ku konštatovaniu vonkajších (nepriaznivých) okolností, ktoré sú také silné, že človeka riadia, posúvajú a manipulujú ním. Predostrela obraz o sebe ako o takej, ktorou sa hýbe a „veksluje“ v rámci komplikovanej štruktúry mocenských vzťahov. Preto povie: „*No nemohla som robiť sama, čo som chcela. Bola som vždy vedená, usmerňovaná, vekslovaná hore dolu. Žiť bolo treba! Musela som si hľadať možnosti ako žiť, aby som si ten život prežila.*“ Milka nepatrí k ženám, ktoré by sa úplne pasívne poddali „vonkajším“ normám, lebo ako sama hovorí, bola nútená hľadať možnosti ako vyjsť z daných (často nepriaznivých) situácií a rozšíriť si možnosti sebarealizácie. A to všetko kvôli tak jednoduchému imperatívne konštatovaniu: „*Žiť bolo treba!*“ Na druhej strane internalizáciou a reprodukováním istých noriem a očakávaní sama vytvára „ohraničenia“ možností, priestoru realizácie. Niektoré varianty neprípúšťa, iné toleruje, ďalšie upravuje. U Milky sa opäť stretávame s istou nesúrodosťou, až protirečivosťou.

Záber Milkinej sebarealizácie v rôznych druhoch práce je široký a pretrvávajúci aj v dôchodku, pričom sa voľno-časové a pracovné záujmy u nej často prekrývajú. Vidno to aj z úryvku: „*A ja som sa mohla venovať svojej robote, práci pri dome, kde vždy bolo čo robiť. Už som potom chodievala pomáhať pri svadbách do domácností piecť. To bol môj veľký koníček. Stále som šila...*“ Najdôležitejšie však bolo, že Milka cez rôzne druhy činností prichádzala do kontaktu s mnohými rôznymi ľuďmi. Takého „sociálne potvrdzovanie sa“ prinášalo pre ňu pocit uspokojujúcej sebarealizácie. Aj teraz v dôchodkovom veku, keď rozpráva o svojich záľubách, nezabudne zdôrazniť, že je to ich rodina, kam priatelia často chodia. „*Ja sa už zaujímam o svoje veci, čítanie, sem-tam príšijem niečo. Aj do sveta idem, vyberiem sa na návštevu, ale málo. Priatelia sa väčšinou k nám zhŕňajú.*“ A hneď nadväzuje hodnotenie: „*Spokojná som ináč aj si myslím, že som odvieďla kus práce. Ale na druhej strane si myslím, že to bola taká mravenčia práca.*“

Jednou z hlavných stratégií, ktoré prechádzali celým rozprávaním bola jej snaha o previazanie princípov „vštepovaných“ autoritami s hľadaním aktivít, ktoré jej spôsobovali potešenie, radosť a v ktorých nachádzala zmysel.

4. Ako sa objavuje sebaúcta v životopisných rozprávaniach žien?

Hovoriac o sebaúcte, nemôžeme u Milky obísť hodnotový systém, ktorý akceptovala a ktorým sa riadila. V jej hodnotovom rebríčku vysoko skóruje zodpovednosť a poslušnosť. „*Zúčastňovala som sa školenia všetkého čo bolo, dodržiavala predpisy, mala som pokoj.*“ Milka sa snažila v práci o „dokonalé“

splnenie úloh, tak ako ju to naučil starý otec. Robila všetko poriadne, aby sa za ňu nemusel hanbiť. „Pretože doma starý otec bol prísny a ten vedel, že teda dohliadal na mňa a hovoril aj s otcom, že musím každému vyjsť v ústrety, čím menej povedať, aby som zlô nepovedala, pri niečom, čo nespravím dobre sa hneď ospravedlniť, viedol ma v takom duchu v akom pokladal za najlepšie a zodpovedne, vždy. Také veci, ktoré by sa priedčili morálke, to aby som nerobila, nekalé všelijaké.“

Upevňovanie autority pokračovalo otcom, na ktorom si Milka cení, že „dodrží slovo“. „Modrý bicykel som si veľmi vedela vážiť. Ten otec dodržali slovo a kúpili nám tie bicykle za tú brigádu. To si veľmi dobre pamätám a to vždy aj spomínam.“ Tieto morálne ladené spomienky sa podieľali na utváraní kritérií vzťahovania sa k sebe a k sebahodnoteniu.

Milka dosahovala ocenenia „precíznym a pedantným“ vykonávaním práce a rôznych činností. To bol základný rámec vzťahovania sa k sebe ako „dobre plniacej úlohy, očakávania a poslušnej“. V zmysle Dillongovej „rozpoznávajúcej sebaúcty“ sa tým skôr zaraďovala do kolektívov a mohla „byť poruke“. V texte sa tento typ sebaúcty objavuje predovšetkým tam, kde hovorí o pozitívnom a oceňujúcom vyjadrení druhých vo vzťahu k nej, k jej činnostiam a výsledkom práce. „....a potom, keď potrebovali do kancelárie, vedeli, že ja by som to zvládla, tak postupne ma priúčali.“ A opäť sú to predovšetkým autority a vzťah k nim, čo zohráva v jej očiach významnú úlohu. Na jednom mieste hovorí: „Môj riaditeľ bol dobrý, hovoril, že dlhé roky robí, ale takú pracovníčku ešte nemá, ktorá pohotovo vždy všetko urobila. Ešte som len otvoril dvere a už ste sadali za stroj. Vážil si to, cenil, že kto mňa zaučal do roboty, že ja som všetko presne vedela.“ Cez spĺňanie ich pokynov a dodržovanie „predpisov“, mala možnosť naplniť ich kritériá „človeka hodného ocenenia“, a tak sa potom vzťahovala k sebe. Sebaúcta je v jej prípade úzko prepojená s „kvalitou poslušnosti“, ale zároveň je podporovaná aktivitou i aktivizáciou smerom k dosahovaniu stále ďalších a ďalších cieľov. Tie stavajú pred ňu neustále „vyššie latku“ a požadujú výkon. Milka sa ale ani pri zvyšujúcom sa pracovnom vyťažení a rastúcich pracovných povinnostiach nevzdá zodpovednosti. Úplné nasadenie a zodpovednosť je to, čo si sama na sebe aj najviac váži a má charakter oceňujúcej sebaúcty. V práci nič nevymeškala – nebola chorá, nebola na materskej dovolenke, nedokázala nedokončiť prácu. Ona sama pozitívne vyzdvihuje tieto aspekty viac, než výsledky svojej práce. Ak svornikom tohto je zodpovednosť a ak uveríme jej slovám (prečo by sme aj nemali): „mne sa napríklad veľmi osvedčila tá moja zodpovednosť,” potom takáto podoba zodpovednosti, na ktorej sa zakladá jej

viera vo vlastnú hodnotu, je vysoko „nadštandardná“ a dosť ojedinelá. Neprekvapa je ani to, že na záver svojho rozprávania Milka vyjadruje spokojnosť s prežitým životom.

c) Téma práce v biografickom rozprávaní Milky L.

(analyzuje Antónia Furjelová)

V súvislosti s hľadaním stratégií zosúladovania práce vo verejnom a privátnom priestore môžeme formulovať nasledovné výskumné otázky:

1. Ako si rozprávačka volila svoje povolanie, prípadne zamestnanie? Ako sa konštruoval vzťah medzi vzdelaním a zamestnaním? Nakoľko bol dôležitý finančný príjem respondentky v zamestnaní pre rodinnú ekonomiku?

Pani Milka predstavuje svoj život ako pracovný život. Ako uvádza, pracovala od svojho detstva, bola navyknutá pracovať, práca sa pre ňu stala integrálnou, nenahraditeľnou súčasťou života. Práca v prípade pani Milky sa od detstva viaže na konkrétne skúsenosti, a to:

Práca je telesná práca. Milka musí často vykonávať fyzicky ťažkú prácu a vydržať telesnú záťaž. Rodina bola nútená splácať kontingenty, „takže sme od rána do večera len na tej pôde“. Po vyučovaní Milka nemá čas, aby si urobila domáce úlohy. Doma ju čaká lístok s popisom, na ktorú časť statku sa má dostaviť, aby tam do večera pracovala. Ani zimné obdobie sa nestalo pre Milku časom pokojných príprav do školy, či oddychu od práce. Pradenie, páranie peria, krampľovanie vlny, tkanie kobercov vyplňujú jej mimoškolský čas v období, keď nie je práca na poli. V poznaní, ako ťažko pracovala už v detstve, ju utvrdil aj jej strýko: „*Marienka, nemôžem sa pozerať, ako ťažko pracuješ.*“ Milka to komentuje: „*Ja som bola na to zvyknutá.*“ Rozpráva, ako si napriek nedostatku času vždy pedantne plnila školské povinnosti a do školy sa pripravovala večer, ale najčastejšie skoro ráno. Práca pre potreby rodiny v jej očiach neznižuje hodnotu vzdelania a autoritu učiteľov a školského prostredia. Napriek tomu ostali škola a práca v stálom napätí, ktoré kulminovalo v zmysle rodovo špecifickej delby práce (žena = rodina = domácnosť).

Práca sa v Milkinom detstve nespájala so vzdelaním. Do školy možno ísť vtedy, keď nie je práca v rodine a na poli. Momentálny ošoh (finančný v podobe peňazí za brigádu, či existenčný – práca na poli) bol jednoznačne uprednostnený pred možným ošohom v budúcnosti – mať čas a možnosti učiť sa a stať sa učiteľkou.